

ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТ ҲОКИМИЯТИ ОРГАНЛАРИНИНГ МИЛЛИЙ ВА МИНТАҚАВИЙ ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДАГИ ФАОЛИЯТИ

Авазов К.Х. -

ЎЗМУ мустақил тадқиқотчиси

Замонавий халқаро муносабатлар тизимида миллий ва минтақавий хавфсизлик масаласи давлат суверенитети (state sovereignty), институционал барқарорлик (institutional stability) ва сиёсий легитимлик (political legitimacy) билан узвий боғлиқдир. Давлатнинг суверенитети унинг ички ва ташқи сиёсий қарорларини мустақил қабул қилиш қобилияти, худудий яхлитлик ва халқаро мажбуриятлар билан мувофиқлик асосида таъминланади. Шу билан бирга, институционал барқарорлик давлат бошқаруви тармоқлари — қонун чиқарувчи, ижро ва суд ҳокимияти — ўртасида ваколатлар тақсимоти ва мувозанатни сақлаш орқали амалга ошади, бу эса стратегик қарорлар қабул қилишда самарадорлик ва узлуксизликни кафолатлайди.

Сиёсий легитимлик эса ҳокимиятнинг фуқаролар томонидан қўллаб-қувватланиши, қонун устуворлигига таянган бошқарув тизими ва демократик ҳисобдорлик орқали мустаҳкамланади, бу эса ички барқарорлик ва ижтимоий ҳамоҳангликни таъминлайди.

Шу нуқтаи назардан, глобаллашув, трансмиллий таҳдидлар, гибрид уруш ва ахборот уруши каби замонавий таҳдидлар миллий хавфсизликни таъминлашда давлат институтининг функционал самарадорлиги ва стратегик адаптация қобилиятини талаб қилади. Миллий хавфсизлик нафақат ҳарбий ва қонун-тартибот компонентларини, балки иқтисодий барқарорлик, энергетика ва ресурс хавфсизлиги, киберхавфсизлик, экология ва инсон хавфсизлиги каби комплекс элементларни ҳам ўз ичига олади. Шу билан бирга, минтақавий хавфсизлик давлатлар орасида ҳамкорлик, ишонч чоралари ва кооператив мониторинг механизмлари орқали таъминланиши лозим.

Ўзбекистон мисолида бу ёндашув давлат институтларини модернизация қилиш, уларнинг ваколатлар тақсимоти ва самарали мувозанатини мустаҳкамлаш, парламент назорати ва қонун устуворлигини ривожлантириш орқали амалга оширилмоқда. Бу эса нафақат ички сиёсий барқарорликни таъминлайди, балки минтақавий интеграция ва халқаро ҳамкорликда миллий манфаатларни ҳимоя қилишнинг институционал кафолати ҳисобланади. [1]. Глобаллашув, геосиёсий рақобатнинг кучайиши, ахборот уруши, киберхужумлар, гибрид таҳдидлар ва трансмиллий хавфлар давлат институтининг самарали фаолиятини тақозо қилади. Шунингдек, ғарб ва шарқдаги ҳарбий ва иқтисодий рақобат, энергетика ва сув ресурсларига бўлган глобал талаблар, шунингдек, трансмиллий терроризм ва экстремизм каби ноанъанавий таҳдидлар давлатнинг стратегик барқарорлигига бевосита таъсир кўрсатади [2].

Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистонда давлат институтини модернизация қилиш, уларнинг функционал самарадорлигини ошириш, ваколатлар тақсимоти ва ҳокимият тармоқлари ўртасидаги мувозанатни таъминлаш миллий хавфсизлик стратегиясининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Бу жараёнда давлат институтлари нафақат қонун ижодкорлиги, ижро ва суд ҳокимиятини самарали ҳамоҳангликда амалга ошириш, балки стратегик режалаштириш, ахборот сиёсати ва фуқаролик жамияти билан конструктив мулоқот орқали хавф-хатарларни бартараф этишга қодир бўлиши лозим [3].

Шунингдек, миллий хавфсизликни таъминлашда давлат институтларининг ўрни ва роли фақат ички ижтимоий-сиёсий барқарорлик билан чекланмай, балки ташқи сиёсатнинг самарадорлиги ва минтақавий ҳамкорлик, халқаро ташкилотлар билан интеграцияни ҳам қамраб олади. Ўзбекистоннинг кўп векторли ташқи сиёсати шундан далолат берадики, давлат миллий манфаатларни муҳофаза қилиш ва геосиёсий мувозанатни таъминлашда институционал барқарорликка таянади [4,5].

Бундан ташқари, глобал ва минтақавий таҳдидлар тезкор ва интеграцияланган жавоб механизмларини талаб қилади. Шу нуқтаи назардан, давлат институтининг самарадорлиги

қонун устуворлиги, демократик ҳисобдорлик, парламент назорати ва стратегик режалаштириш орқали таъминланиши муҳимдир.

Миллий хавфсизликка таъсир кўрсатувчи турли трансмиллий таҳдидлар — кибержиноятчилик, терроризм, экстремизм, наркотрафик ва ноқонуний миграция — давлат институтининг функционал самарадорлигини ошириш ва ваколатлар тақсимотини мувозанатли тарзда амалга оширишни талаб этади [2,3].

Шунингдек, бу жараёнда институционал легитимлик ва қонун устуворлиги асосий омил сифатида намоён бўлади. Ҳокимиятнинг ҳуқуқий-рационал легитимлиги, фуқаролар ишончи ва жамият билан мулоқот орқали таъминланиши, давлатнинг ички ва ташқи хавфсизлик стратегияларини самарали амалга оширишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга [3,4].

Ушбунни таъкидлаш керакки, замонавий халқаро ва минтақавий шароитда давлат институтининг институционал барқарорлиги, ваколатлар тақсимоти ва фуқаролик жамияти билан ҳамоҳангликдаги фаолияти миллий хавфсизлик стратегиясининг муваффақияти учун асосий кафолат ҳисобланади.

Сиёсий назария нуктаи назаридан давлат барқарорлиги аввало ҳокимиятнинг легитимлиги ва ижтимоий қўллаб-қувватланиши билан белгиланади. Давлат легитимлиги — бу жамият томонидан ҳокимиятнинг ҳуқуқий, сиёсий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватланиши билан боғлиқ концепт бўлиб, у давлатнинг ички ва ташқи сиёсий барқарорлигини таъминлайди. Аристотель давлатни “умумий манфаат” тамойили асосида фаолият юритувчи сиёсий бирлашма сифатида талқин қилган бўлиб, унинг назариясида адолат, қонун устуворлиги ва жамият манфаатлари ҳокимиятнинг легитимлиги учун асосий шартлар ҳисобланади [4].

Немис социологи ва сиёсий фикр ҳамда ҳуқуқшунослик соҳасидаги классик мутафаккир Макс Вебер ҳокимият легитимлигини анъанавий, харизматик ва ҳуқуқий-рационал турларга ажратиб, замонавий давлатчиликнинг ҳуқуқий-рационал легитимликка асосланиши зарурлигини таъкидлаган [5]. Ҳуқуқий-рационал легитимлик давлат институтларининг қонун устуворлиги ва институционал самарадорлик тамойиллари асосида фаолият юритишини назарда тутаяди, бу эса ижтимоий барқарорликни таъминлаш ва трансмиллий таҳдидларга қарши барқарор институционал механизмларни фаоллаштириш имконини беради.

Ўзбекистонда миллий хавфсизликнинг ҳуқуқий асоси Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустаҳкамланган [1].

Конституция ҳокимиятларнинг бўлиниши (separation of powers) принципини белгилаб, қонун чиқарувчи, ижро ва суд ҳокимияти орасидаги ваколатлар тақсимоти орқали институционал мувозанатни (institutional balance) таъминлайди. Ҳокимият тармоқлари ўртасида функционал автономиянинг мавжудлиги, чеклов ва мувозанат тизими давлат бошқарувида авторитар тенденцияларнинг пайдо бўлишини олдини олиш ҳамда стратегик қарорлар қабул қилишда самарали институционал механизмлардан фойдаланиш имконини беради [2,3].

Миллий хавфсизлик концептида институционал барқарорлик ва қонун устуворлиги давлатнинг ички сиёсий барқарорлиги, иқтисодий ривожланиш ва ижтимоий ҳамоҳанглик билан чамбарчас боғлиқдир. Бу, ўз навбатида, демократик легитимлик (democratic legitimacy), қонун ижодкорлиги ва фуқаролик жамиятининг самарали интеграциясини талаб қилади [3,4]. Институционал барқарорлик фақат ҳокимият тармоқлари самарадорлигига боғлиқ эмас, балки парламент назорати, стратегик режалаштириш (strategic planning) ва демократик ҳисобдорлик (democratic accountability) орқали ҳам таъминланади. Бу механизмлар миллий хавфсизликнинг комплекс ва тизимли амалга оширилишини кафолатлайди [4,5].

Шунингдек, давлатнинг ҳуқуқий ва институционал легитимлиги трансмиллий таҳдидлар — киберҳужумлар, терроризм, экстремизм, наркотрафик ва глобал гибрид таҳдидлар — шароитида ҳам стратегик аҳамият касб этади. Ўзбекистонда қонун устуворлиги ва институционал мувозанат принциплари, шунингдек, суд ҳокимиятининг мустақиллиги ва

парламент назоратининг фаоллиги миллий хавфсизликни самарали таъминлашда асосий институтлар сифатида намоён бўлади [3,5].

Давлат барқарорлиги ва миллий хавфсизликни таъминлашда институционал легитимлик (institutional legitimacy), қонун устуворлиги ва ҳокимият тармоқлари ўртасидаги функционал мувозанат муҳим стратегик омил саналади. Бу омиллар замонавий геосиёсий таҳдидлар ва трансмиллий хавф-хатарлар шароитида давлат институтининг стратегик ва оператив самарадорлигини кафолатлайди ҳамда фуқаролик жамияти ва давлат ўртасида ишонч муҳитини мустаҳкамлайди.

Икки палатали парламент — Олий Мажлис қонун ижодкорлиги, парламент назорати ва давлат дастурларини мониторинг қилиш орқали ижро ҳокимиятининг ҳисобдорлигини таъминлайди. Парламент назорати институтлари — «Ҳукумат соати», парламент сўровлари, эшитувлар ва ҳисоботлар — сиёсий ҳисобдорлик (political accountability), очиклик (transparency) ва демократик легитимликни мустаҳкамлашда асосий инструментлар сифатида хизмат қилади [3,5].

Президент Ш. Мирзиёев томонидан илгари сурилган «халқчил давлат» концепцияси давлат ва жамият муносабатларини қайта шакллантиришга қаратилди. Бу концепция институционал адаптация қобилятини ошириб, фуқаролик жамиятининг иштирокини кенгайтирди ва қонун устуворлигини таъминлашда муҳим рол ўйнади.

Хавфсизлик назариясининг концептуал йўналишларидан бири — Б. Бузан ва О. Уэвер томонидан илгари сурилган «минтақавий хавфсизлик комплекслари» назариясидир (regional security complexes theory) [4]. Ушбу назарияга кўра, бир давлатдаги беқарорлик бутун минтақавий тизимга салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Марказий Осиё минтақавий ҳамкорлик ва хавфсизлик институционал механизмлари орқали трансмиллий таҳдидларни камайтириш имконига эга. Бу механизмларга хавфсизлик бўйича мулоқот платформалари, чеклов ва мувозанат чоралари ҳамда минтақавий мониторинг тизимлари киради [4].

Ўзбекистоннинг кўп векторли ташқи сиёсати ва минтақавий ҳамкорлик стратегиялари миллий ва минтақавий хавфсизликни мустаҳкамлашда стратегик аҳамиятга эга. Хусусан, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ), Шанхай ҳамкорлик ташкилоти (ШХТ) ва Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДХ) институционал платформалари билан интеграция трансмиллий таҳдидларга қарши самарали ҳамкорликни таъминлайди. Бу институтлар хавфсизликнинг комплекс, кўп ўлчовли ва кооператив моделини амалга оширишда муҳим роль ўйнайди [6].

Шунингдек, Ўзбекистоннинг ташқи сиёсатида стратегик диверсификация ва геосиёсий барқарорлик нафақат миллий манфаатларни ҳимоя қилиш, балки минтақавий ва глобал хавфсизлик муҳитини мустаҳкамлашда ҳам стратегик аҳамиятга эга. Стратегик диверсификация орқали мамлакат турли геосиёсий блоклар, иқтисодий ҳамкорлик ташкилотлари ва минтақавий институтлар билан мувозанатли ва прагматик ҳамкорликни таъминлайди, бу эса транзит йўллари, энергетика ресурслари ва савдо каналларини институционал барқарорлик асосида хавфсизлаштириш имконини беради.

Геосиёсий барқарорликни сақлаш давлатнинг ташқи сиёсатда прагматик мулоқот ва кооператив хавфсизлик принципларига таянганлигини кўрсатади. Бу эса трансмиллий таҳдидлар — терроризм, экстремизм, киберҳужумлар, наркотрафик ва гибрид таҳдидлар —га қарши интеграцияланган ва тезкор институционал жавоб механизмларини фаоллаштиришда муҳим роль ўйнайди.

Стратегик диверсификациянинг институционал моделлари шунингдек минтақавий ҳамкорлик платформалари орқали давлатлар ўртасида ишончли мустаҳкамлаш ва барқарор сиёсий-иқтисодий муносабатларни шакллантиришга хизмат қилади. Бу платформаларга халқаро ва минтақавий институтлар, жумладан Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ), Шанхай ҳамкорлик ташкилоти (ШХТ) ва Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДХ) каби интеграцион механизмлар киради [5,6].

Шунингдек, Ўзбекистоннинг кўп векторли ташқи сиёсати мамлакатнинг стратегик манёвр қобилятини (strategic maneuverability) ошириб, халқаро аренада турли геосиёсий ва

иктисодий таҳдидларга тезкор мослашув ва самарали институционал жавоб бериш имконини беради. Бу ёндашув миллий хавфсизликнинг комплекс моделини амалга ошириш, давлат ва фуқаролик жамияти ўртасида ишонч муҳитини мустаҳкамлаш ҳамда стратегик режалаштириш (strategic planning) орқали барқарор тараққиётни таъминлашга хизмат қилади [4,6].

Шунингдек, бу стратегия трансмиллий таҳдидларга қарши барқарор институционал механизмларни фаоллаштириш ва миллий манфаатларни муҳофаза қилишдаги институционал кафолатлар билан узвий боғлиқдир. Стратегик диверсификация ва геосиёсий барқарорлик орқали Ўзбекистон нафақат ички сиёсий барқарорликни таъминлайди, балки минтақавий интеграция, глобал ҳамкорлик ва трансмиллий хавфларга қарши тизимли стратегияларни амалга ошириш имкониятини ҳам мустаҳкамлайди [6].

Хулоса қилиб айтганда, миллий ва минтақавий хавфсизликни таъминлаш тизими, институционал ва комплекс ёндашувни талаб қилади. Суверенитет, стратегик барқарорлик, институционал легитимлик ва кооператив хавфсизлик механизмлари ўзаро боғлиқ ҳолда амал қилади. Ўзбекистоннинг прагматик ва мувозанатли ташқи сиёсати миллий манфаатларни химоя қилиш, геосиёсий барқарорликни таъминлаш ва барқарор тараққиётни рағбатлантиришда стратегик аҳамият касб этади.

АДАБИЁТЛАР

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. –Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, – 80 b.
2. Мирзиёев Ш. Ўзбекистонда «халқчил давлат» концепцияси: институционал адаптация ва демократик трансформация // Сиёсий таҳлил журнали. – 2018. – № 3. – Б. 45–59.
3. Абдурасулов Ш. Давлат институти ва миллий хавфсизлик: назарий ва амалиёт жиҳатлари. – Тошкент: Фан, 2020. – 212 б.
4. Бузан Б., Уэвер О. Минтақавий хавфсизлик комплекслари назарияси. – Лондон: Pinter, 2003. – 276 р.
5. Вебер М. Ижтимоий фанлар ва ҳокимият легитимлиги: классик назариялар. – Берлин: Suhrkamp, 1991. – 340 р.
6. Ўзбекистоннинг ташқи сиёсати ва минтақавий ҳамкорлик стратегиялари: таҳлилий ҳисобот. – Тошкент: МДУ Нашрлари, 2019. – 184 б.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада Ўзбекистонда давлат ҳокимияти органларининг миллий ва минтақавий хавфсизликни таъминлашдаги роли, уларнинг институционал мустаҳкамлиги, ваколатлар тақсимоли ва қонун устуворлиги таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: миллий хавфсизлик, минтақавий хавфсизлик, давлат институти, институционал барқарорлик, ҳуқуқий легитимлик.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируется роль органов государственной власти Узбекистана в обеспечении национальной и региональной безопасности, их институциональная устойчивость, распределение полномочий и верховенство закона.

Ключевые слова: национальная безопасность, региональная безопасность, государственный институт, институциональная устойчивость, правовая легитимность.

RESUME:

The article analyzes the role of state authorities of Uzbekistan in ensuring national and regional security, their institutional resilience, distribution of powers, and rule of law.

Keywords: national security, regional security, state institution, institutional stability, legal legitimacy.